

TÜRK ƏDƏBİ DİLİNİN ORTAQ ORFOQRAFİYASI

Xatirə Əliyeva

<https://orcid.org/0000-0002-9045-4940>

Xülasə. *Türk dilli respublika və topluluqların mədəni birliyi üçün əlverişli imkanlar yaranmışdır. Bu imkanlardan biri də Türk dünyasında Ortaq Türk ədəbi dilinin formalaşdırılması ilə əlaqədardır. Məqalədə Türk dilinin orta q orfoqrafiyası birliyinin zəruriliyi təhlil olunur. Şəkilçilərin söz yaradıcılığı prosesində məhsuldarlıq səviyyəsi göstərilir və nümunələr üzərində şərh olunur. Türk ədəbi dilinin orta q orfoqrafiya qaydaları hazırlandıqda buna bənzər müxtəliflik nəzərə alınmalıdır. Unudulur ki, Türk dili aqlütinativ (iltisəqi) dillər qrupuna daxildir. Bu qrup əsasən söz kökünə şəkilçi artırılması ilə xarakterizə olunur. Bu dillərdə qrammatik ağırlıq bir qayda olaraq yalnız bir mənə ifadə edən şəkilçilərin üzərinə düşür.*

Türk dillərinin orta q orfoqrafiyası türkologiyanın ən aktual problemlərindəndir. Sözügedən mövzu mürəkkəb və çoxaspektli məsələlərdəndir. Fonetik, morfoloji və ənənəvi prinsiplər əsasında "Türk ədəbi dilinin orta q orfoqrafiyası qaydaları" tərtib edilməlidir.

Dil özünün daxili obyektiv qanunauyğunluqları ilə yaşayan və inkişaf edən bir hadisədir. Buna görə də insanların onun təbii mahiyyətini nəzərə almayan subyektiv müdaxiləsi dilin daxili strukturuna hər zaman təsir göstərə bilər. Dil predmetin öz daxili məzmunundan irəli gələn, onun obyektiv qanunlarını nəzərə alan üsullarla tədqiq edilməlidir. "Orta q Türk ədəbi dilinin orfoqrafiya qaydaları" hazırlandıqda məqalədə qeyd olunanlar nəzərdən keçirilməlidir. Məqalədə dilçiliyin təsviri, müqayisəli, etimoloji, təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: *türk dilləri, orfoqrafiya, kök, şəkilçi, say*

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan
e-poçt: xatire.aliyeva.68@gmail.com

Daxil oldu: 02 aprel 2026; Qəbul edildi: 09 iyul 2026; Onlayn dərc edildi: 30 sentyabr 2026

COMMON ORTHOGRAPHY OF THE TURKISH LITERARY LANGUAGE

Khatira Aliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

PhD in Philology

Email: xatire.aliyeva.68@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9045-4940>

Abstract. *The Turkish language has created favorable opportunities for the cultural unity of the republic and communities. One of these opportunities is related to the establishment of the common Turkish literary language in the Turkic world. The article analyzes the necessity of the unity of common spelling of the Turkish language. Similar diversity should be taken into account when the common spelling rules of the Turkish literary language are prepared. It is forgotten that the Turkish language belongs to the group of agglutinative languages. This group is mainly characterized by adding a suffix to the word root. In these languages, as a rule, the grammatical weight falls on suffixes that express only one meaning. Common orthography of Turkic languages is one of the most urgent problems of Turkology. The subject in question is one of the complex and multifaceted issues. Based on phonetic, morphological and traditional principles, "rules of common orthography of Turkish literary language" should be drawn up.*

The article talks about common orthography in Turkic languages. Language is a phenomenon that lives and develops with its internal objective regularities. Therefore, the subjective intervention of people who do not take into account its natural essence can always affect the internal structure of the language. What is mentioned in the article should be reviewed when "Orthography rules of the common Turkish literary language" are prepared. Descriptive, comparative, etymological and analysis methods of linguistics were used in the article.

Keywords: Turkic languages, orthography, root, suffix, count

Azerbaijan State Pedagogical University, PhD in Philology, Baku, Azerbaijan

e-mail: xatire.eliyeva.68@gmail.com

Received: 02 April 2026; Accepted: 09 July 2026; Published online: 30 September 2026

Giriş

Ortaq Türk ədəbi dilinə gediş mərhələsində Türk dilinin ortaqlar orfoqrafiyası birliyinin zəruriliyi meydana çıxır. Buna görə də fonetik, morfoloji və əcnəbi prinsiplər əsasında “Türk ədəbi dilinin ortaqlar orfoqrafiya qaydaları” tərtib edilməlidir (Qurbanov, 1972; Məmmədov, Axundov, 1966; Tekin, 1978). Çünki Türkiyə Cümhuriyyətində Türk Dili Qurumu tərəfindən nəşr edilən “İmla Kılavuzu” (1988) ilə Türk Respublikaları və topluluqlarında nəşr edilən “Orfoqrafiya qaydaları” arasında, az da olsa, fərqlər vardır.

Bu fərqlərin bəzilərini qeyd edək.

1. Tabedici, aydınlaşdırıcı “ki” bağlayıcısından sonra vergül işarəsi qoyulmur.
 2. -mı, -mi, -mu, -mü sual ədatı sözdən ayrı yazılır.
 3. Bəzi mürəkkəb bağlayıcılar bitişik yazılır.
 4. Rum rəqəmindən sonra -cı, -çi, -çu, çü şəkilçisini əvəz edən nöqtə işarəsi qoyulur.
 5. Sıra saylarından sonra -cı, -ci, -cu, -cü şəkilçisi yerinə nöqtə işarəsi qoyulur.
 6. Mürəkkəb miqdar sayları bitişik yazılır.
 7. Heç bir elmi əsas olmadan xüsusi isimlərə sözdəyişdirici şəkilçi artırıldıqda kəsmə / işarəsindən istifadə olunur.
 8. Etmək, olmaq və s. köməkçi feillər aid olduğu sözlərə bitişik yazılır.
- Türk ədəbi dilinin ortaqlar orfoqrafiya qaydaları hazırlandıqda bu və buna bənzər müxtəliflik nəzərə alınmalıdır.

Metodlar

Məqalədə dilçiliyin təsviri, müqayisəli, etimoloji, təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Bu metodlar vasitəsilə dil faktları qarşılaşdırılmış, ortaqlar və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Nəticələr

Sayıların yazılışı haqqında: a) Mürəkkəb miqdar saylarının tərkibinə daxil olan sözlərin hər biri ayrıca vurğu ilə deyildiyi üçün ayrı yazılır. Məsələn, yüz otuz səkkiz, üç min doxsan beş və s. Lakin “İmla Kılavuz” ilə göstərilir: “Pul ilə əlaqəli sənədlərdə sayların bitişik yazılması bir qayda halına gəlmişdir. Yüzdoxsanmin, ikiyüzəllimin, beşyüz yetmişmin.” Belə yazılış hansı elmi qayda-qanuna əsaslanır. Kim yüzdoxsanmin, ikiyüzəllimin, beşyüz yetmişmin mürəkkəb saylarını bir vurğu ilə tələffüz edə bilər? Bu mümkünmü? Xeyr. Elə isə həmin mürəkkəb saylar yüz doxsan min, iki yüz əlli min, beş yüz yetmiş şəklində yazılmalıdır.

b)Sıra sayları rəqəmlə yazıldıqda onlardan sonra kiçik cizgi işarəsi qoyulmalı və ahəngə uyğun olaraq -cı,-ci, -cü, -cü şəkilçisi artırılmalıdır. Məsələn: 1-ci, 2-ci, 3-cü, 4-cü, 5-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 10-cu və s. Burada rəqəmdən sonra kiçik cizgi “-” işarəsi həmin şəkilçinin sözə bitişik yazıldığını göstərir. Çünki Türk dilində qrammatik ağırlıq şəkilçinin üzərinə düşür və şəkilçilər hər zaman söz kökünə bitişik yazılır.

Rum rəqəmləri ancaq sıra göstərmək məqsədi ilə işləndiyi üçün onlardan sonra şəkilçi yazılmır, nöqtə işarəsi də qoyulmur. Məsələn, XIX əsr, XXI əsr, VI fəsil və s. Bu qayda “İmla klavuzu” ilə belə verilmişdir. Nöqtə. “Sıra bildirmək üçün saylardan sonra konur: 3.(üçüncü) ,15.(onbeşinci) IV.(dördüncü), 11.Mehmet, IV.Louis; XV.Yüzyıl”.

Elmi qanunauyğunluğa əsaslanaraq deyə bilərik ki, sıra saylarını rəqəmlə yazdıqdan sonra kiçik cizgi “-” və ondan sonra ahəngə uyğun şəkilçinin artırılması rum rəqəmindən sonra heç bir işarənin qoyulmaması daha elmidir (Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları, 1958; Qurbanov, 1963; Şirəliyev, 1951).

Kəsmə işarəsi haqqında: Bizcə, türk dilində kəsmə işarəsinin heç bir elmi əsası yoxdur. Əksinə, bu işarə türk dilinin quruluşuna ziddir. Təlimdə isə sürətli yazma yolunda əngələ çevrilir. Unudulur ki, türk dili aqlütinativ (iltisəqi) dillər qrupuna daxildir. Bu qrup əsasən söz kökünə şəkilçi artırılması ilə xarakterizə olunur. Bu dillərdə qrammatik ağırlıq bir qayda olaraq yalnız bir mənə ifadə edən şəkilçilərin üzərinə düşür. Şəkilçilər isə söz kökünə həmişə bitişik yazılır.

Belə olduqda, xüsusi isimlərə artırılan sözdəyişdirici şəkilçini ayırmaq üçün kəsmə işarəsindən istifadə etməyə heç bir ehtiyac qalmır. Müqayisə edək: 1. Mən Bakıdan gəldim. Uşaqlar Gəncəni çox sevirlər. 2. Mən evdən gəldim. Uşaqlar kitabı çox sevirlər. Bu nümunələrdə 1.Bakıdan, Gəncəni; 2.evden, kitabı sözləri arasında yalnız bir fərq var ki, o da birincilərin xüsusi işarələr olmasıdır.

Azərbaycan dilçiliyində -mı, -mi, -mu, -mü ədatı həm də sual şəkilçisi kimi təqdim olunmuşdur. -mı⁴ ədatının yazılışı da Azərbaycan dilçiliyində mübahisəlidir. Əvvəla, -mı⁴ şəkilçi adlana bilərmi? Əlbəttə, yox. -mı⁴ şəkilçilərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu fərq birinci olaraq ondan ibarətdir ki, -mı⁴ heç bir nitq hissəsi yeni söz düzəldə bilmir. İkincisi, sözlər arasında sintaktik əlaqə yaradan sözdəyişdirici şəkilçi xüsusiyyətlərindən də məhrumdur. -mı⁴ ədatı əsasən formadüzəldici xüsusiyyətə malik olub, cümlədə müxtəlif qrammatik xüsusiyyətlərin ifadəçisi kimi çıxış edir.

M.Hüseynzadə -mı,-mi,-mu, -mü ədatı haqqında yazır: “Şəkil cəhətdən bunların şəkilçi olduğunu və sözə bitişik yazıldığını inkar etmək olmaz” (Azərbaycan dilinin qrammatikası, 1951). F.Zeynalov isə qeyd edir ki: “Sözə bitişik yazılma bu və ya digər bir ədatın, eləcə də hər hansı bir nitq hissəsinin şəkilçiləşməsinə göstərən amil yox, bəlkə də imla qaydalarının natamamlığı üzündən meydana çıxan dolaşıqlıq hesab edilməlidir (Zeynalov, 1966).

Bu, doğrudan da belədir. -mı⁴ sual ədatı aid olduğu sözdən ayrı yazılmalıdır. Çünki -mı⁴ sual ədatı həmişə özünəməxsus vurğu ilə tələffüz olunur. Aşağıdakı misallara diqqət edək. Bəs mən, məndəmi ələnmişəm? Mənimdəmi duyğularım həqiqi sevgi deyil? (M.İbrahimov.Seçilmiş əsərləri I cild.1966.səh.335).Anamı çox istəyirəm, səndəmi ?(C.Əlibəyov.”Mənim analı dünyam” 1972.səh.26).

Bu nümunələrdəki *məndəmi*, *səndəmi* sözlərini araşdırsaq, *mən*, *sən* sözlərinin şəxs əvəzliyi, də-nin iştirak bildirən bağlayıcı, -mı-nın isə sual ədatı olduğunu heç kim inkar etməz. Belə isə hansı orfoqrafik qaydaya görə iştirak bildirən -də² bağlayıcısı sözə bitişik yazılmalıdır? Bizcə, nümunə gətirilmiş cümlələr belə yazılmalıdır. Bəs mən də mi ələnmişəm? Anamı çox istəyirəm, sən də mi?

“Türk ədəbi dilinin ortaq orfoqrafiya qaydaları” hazırlanarkən -mı⁴ sual ədatının sözdən ayrı yazılması nəzərə alınmalıdır.

Etmək, olmaq kimi köməkçi feillərin yazılışı haqqında. Tərkibindəki birinci sözü müxtəlif kəlmələrdən, ikinci sözü isə etmək, olmaq və s. köməkçi feillərdən ibarət olan mürəkkəb feillər ayrı yazılır (şükür etmək, səbr etmək, əmr etmək, qeyb olmaq, kəşf etmək). Bu mürəkkəb feillər ona görə ayrı yazılır ki, sözlərin hər biri öz vurğusu ilə tələffüz olunur. Bunları bir vurğu ilə tələffüz etmək imkan xaricindədir. Bu qanunauyğunluq unudulduğundan “İmla Kılavuzun”da bu cür mürəkkəb feillərin bitişik yazıldığı göstərilir (şükretmək, səbretmək, emretmək, aybolmaq, kəşfetmək).

“və ya” mürəkkəb bağlayıcısının yazılışı haqqında. İki sadə bağlayıcıdan əmələ gələn bağlayıcıların hər biri bir vurğu ilə deyildiği üçün ayrı yazılmalıdır. Məsələn, “Bu söhbət yalnız bir şairin, bir xəstənin və ya bir müəllimin haqqındakı söhbət dərəcəsini çoxdan çıxmışdır.” (Mir Cəlal). Lakin nədənsə “İmla Kılavuz”unda bu mürəkkəb bağlayıcı bir vurğu ilə deyilir və bitişik yazılır. Məsələn, “Sətir başlarında veya metin içinde sıra göstəren harf veya rakamlardan sonra parantezin (mötərizənin) kapama biçimi kullanılır.

Tabedici və aydınlaşdırıcı “ki” bağlayıcısından sonra vergül işarəsinin işlədilməsi haqqında. Azərbaycan dilçiliyində aydın surətdə göstərilir: “Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan “ki” bağlayıcısından sonra vergül qoyulur.” Lakin “İmla Kılavuzu”nda tabeli mürəkkəb cümlələrdə baş və budaq cümlələr arasında işlənən “ki” bağlayıcısından sonra vergülün işlədilib işlədilməməsi haqqında heç bir qeyd yoxdur. Buna görə də baş və budaq cümlələri bir-birinə bağlayan “ki” bağlayıcısından sonra vergül işarəsi işlədilmir.

Müzakirə

“Ortaq Türk ədəbi dilinin orfoqrafiya qaydaları” hazırlandıqda bu və ya buna bənzər qaydalar nəzərdən keçirilməli, sürətli yazıya əngəllik törədən çətinliklər aradan götürülməlidir. XX əsrin son onilliklərində mənşəcə Türk dilli respublika və topluluqların mədəni birliyi üçün əlverişli imkanlar yaranmışdır. Bu imkanlardan biri də Türk dünyasında Ortaq Türk ədəbi dilinin formalaşdırılması ilə əlaqədardır. Demokratiya və hüquqi dövlət prinsiplərinə əsaslanan müstəqil Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə olaraq belə bir mövzu tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Doğrudur, bu sahəyə türkologiyada və o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində bu və ya digər cəhətdən toxunulmuşdur. Bu baxımdan, ortaq türk ədəbi dilinə keçməyin tarixi zəruriliyi, türk dünyası üçün ortaq əlifba, ortaq söz və kəlmə birliyi və ortaq orfoqrafiya birliyi problemi araşdırılmalıdır (Cəfərov, 2002; Qurbanov, 1999; Qurbanov, 1993; Mehmedoğlu, Əliyeva, 2000). Həmçinin, həmin məsələlərə bu günün ictimai-siyasi, elmi-nəzəri, milli və bəşəri meyarlardan çıxış edərək münasibət bildirilməlidir. Türklərin tarixən məcburiyyət nəticəsində on yeddi əlifbadan istifadə etməsi, əlifba dəyişdirilməsinin səbəb və nəticələri, türk dünyası üçün ortaq əlifba, ortaq ədəbi dilə keçməyin zəruriliyi elmi əsaslarla sübut edilməlidir. Ortaq türk ədəbi dilinin ayrı-ayrı türk ədəbi dillərini, ayrı-ayrı türk ədəbi dillərinin isə ortaq türk ədəbi dilini inkar etmədiyi aydınlaşdırılmalıdır. Əksinə, bunlar biri-birinin inkişafına müxtəlif cəhətdən təsir göstərir, biri digərini zənginləşdirir.

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində türk mənşəli dillər əsasında ortaq əlifba birliyinə, ortaq söz və kəlmə birliyinə, ortaq imla birliyinə nail olmaqla “Ortaq Türk ədəbi dili”nin prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir. 1.Müasir türk ədəbi dillərindən birinin birinci növbədə Türkiyə türkcəsinin ümumtürk ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi ilə; 2.Türklüyü birləşdirən ümumortaq sözlərə geniş yer verməklə; 3.Milli türk soy-kökünə uyğun gələn söz və terminlər axtarmaqla; 4.Türk mənşəli ortaq terminlərə nail olmaqla; 5.Qədim Türk-İslam mədəniyyətinə əsasən ortaq dil xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməklə; 6.Türk

mənşəli dillərdən hərtərəfli istifadə etməklə; 7.Türk dünyasını əhatə edən ortaq ədəbiyyat antalogiyası hazırlamaqla.

Ədəbiyyat

- Azərbaycan dilinin grammatikası*. (1951). I hissə. Azərb. EA nəşri.
Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları. (1958). Azərb. EA nəşri.
Cəfərov, N. (2002). *Azərbaycanşünaslığa giriş*. Elm.
Qurbanov, A. (1963). *Müasir Azərbaycan dilinin qrafika və orfoqrafiyası*. Maarif.
Qurbanov, A. (1999). *Ortaq Türk ədəbi dili*. Maarif.
Qurbanov, A. (1993). *Türkoloji dilçilik*. Elm.
Qurbanov, A. (1972). *Ümumi dilçilik məsələləri*.
Məmmədov, N., Axundov, A. (1966). *Dilçiliyə giriş*. Maarif.
Mehmedoğlu, A., Əliyeva, H. (2000). *Türk dili varlığımızdır*. Adapazarı.
Şirəliyev, M. (1951). *Azərbaycan dilinin orfoqrafiyası*. Maarif.
Tekin, T. (1978). *Tarih boyunca Türkçenin yazısı*. Ulusal Kültür.
Zeynalov, F. (1966). *Türk dillərinin grammatikası*. Elm.